

ВІЛЛ ДЮРАНТ
АРИЕЛЬ ДЮРАНТ

ЛАУРЕАТИ
ПУЛІТЦЕРІВСЬКОЇ
ПРЕМІЇ

УРОКИ ІСТОРІЇ

ОГЛЯД ІСТОРІЇ ЛЮДСТВА
ЯК ПРОДУКТУ ЛЮДСЬКОГО ДОСВІДУ

WILL DURANT
AND ARIEL DURANT

THE LESSONS
OF HISTORY

ВІЛЛ ДЮРАНТ,
АРІЕЛЬ ДЮРАНТ

УРОКИ ІСТОРІЇ

ОГЛЯД ІСТОРІЇ ЛЮДСТВА
ЯК ПРОДУКТУ ЛЮДСЬКОГО ДОСВІДУ

Харків

 Vivat
ВИДАВНИЦТВО

2022

УДК 94
Д97

Серія «Історія та політика»

Перекладено за виданням:
Durant, Will. The Lessons of History / Will Durant
and Ariel Durant. — New York :
Simon & Schuster Paperbacks, 2010. — 80 p.
Переклад з англійської Ганни Пшеничної
Дизайнер обкладинки Євген Вдовиченко

Дюрант В.

Д97 Уроки історії. Огляд історії людства як продукту людського досвіду / Вілл Дюрант, Аріель Дюрант ; пер. з англ. Г. Пшеничної. — Х. : Віват, 2022. — 176 с. — (Серія «Історія та політика», ISBN 978-966-942-843-1).

ISBN 978-966-982-519-3 (укр.)

ISBN 978-1-4391-4995-9 (англ.)

Історія — це не просто хронологія подій, а ще й джерело уроків з різноманітних царин життя, якими ми нині можемо скористатися. У цій ґрунтовній і водночас простій для сприйняття книжці Вілл та Аріель Дюрант передають читачеві накопичені за чотири десятиліття роботи над «Історією цивілізації» знання й досвід. Книжку побудовано не за часовими періодами, а за тематикою: біологія, характер, мораль, релігія, економіка, соціальні процеси, врядування, війна, прогрес та занепад з погляду історії. Ви дізнаєтеся, чого ми вже навчилися, яку цінну науку дали нам наші предки та який внесок ми можемо здійснити в цей процес. Це не підручник з історії, сповнений сухих фактів, а радше аналіз людських надбань, що стимулює до подальшого розвитку.

УДК 94

ISBN 978-966-942-843-1 (серія)

ISBN 978-966-982-870-5 (PDF)

ISBN 978-1-4391-4995-9 (англ.)

© Will and Ariel Durant, 1968

© Monica Ariel Mihell and Will James Durant Easton, 1996

© ТОВ «Видавництво “Віват”»,
видання українською мовою, 2022

ПЕРЕДМОВА

Ця книжка потребує невеличкої передмови. Завершивши роботу над «Історією цивілізації» 1789 роком, ми взялися перечитувати всі її десять томів, щоб згодом опублікувати оновлене видання цієї праці, у якому мали бути виправлені фактичні й друкарські помилки. Під час цієї роботи в нас зібралось чимало нотаток і коментарів, які могли б пояснити сучасний стан речей та можливий розвиток подій у майбутньому, природу людини і те, чим керуються у своїх діях держави. (Посилання на різні томи «Історії...», які трапляються в тексті цієї книжки, не відсилають читача до авторитетного джерела, а мають лише привернути

увагу до таких пасажів.) Ми намагались утримуватися від будь-яких коментарів, перш ніж завершити описову частину, однак наші думки, безсумнівно, вплинули на добір матеріалу. Так народився цей есей. У ньому повторюються численні ідеї, уже висловлені нами або нашими попередниками; ми прагнемо не оригінальності, а всеосяжності і пропонуємо читачеві дослідження історичної сукупності людського досвіду, а не персональне одкровення.

Маємо вкотре з вдячністю відзначити внесок нашої доньки Етель, яка й цього разу допомагала нам цінними порадами.

Вілл і Аріель Дюрант

I

ВАГАННЯ

Коли дослідження історика добігають кінця, перед ним постають непрості запитання: «У чому полягає користь твоїх студій? Чи ти лише в тому знайшов утіху, щоб переказувати історію становлення та занепаду ідей і націй та розповідати «сумні історії про смерть царів»? Чи ти дізнався про людську природу більше, ніж може довідатися про неї пересічна людина, просто розгорнувши книжку? Чи історія прояснила для тебе сучасний стан речей і чи знайшов ти в ній набір життєвих орієнтирів, що захистить тебе від здивування в часи небажаних змін? Невже ти помітив у послідовності подій з минулого закономірності, що дають

тобі змогу зазирнути в майбутнє та зрозуміти, як діятимуть надалі люди і яка доля чекає на ту чи ту державу? Чи можливо, нарешті, що «історія не має сенсу»¹, що вона нічого нас не навчає і що минуле у своїй неосяжності — просто млява репетиція перед тим, як майбутнє припуститься тих самих помилок, однак уже на більшій арені й у більшому масштабі?

Часом і в нас виникає таке відчуття, і на нашому шляху ширяться численні сумніви. Почнімо хоча б із того, чи справді ми знаємо, що відбулося в минулому, чи історія — це лише не достоту узгоджена «байка»? Наші знання про минулі події завжди неповні та, можливо, недостовірні; ми розглядаємо їх крізь туман неоднозначних доказів та упереджених свідчень істориків або й крізь призму власного патріотизму чи релігійних поглядів. «Історія більшою мірою складається зі здогадок, решта ж — упередження»². Навіть історик, який плекає надію бути вищим за власну належність до певної країни, раси, конфесії чи класу, виказує свою упередженість, коли добирає матеріал і вживає ті чи ті епітети. «Історик завжди вдається до надмірного спрощення; він поспішає обрати з неосяжних, незбагнених міріад людських душ і подій ту меншість фактів та облич,

з якими йому до снаги впоратися»³. При цьому швидкість, з якою зміни приходять у наше життя, збільшується з часом, а отже, висновки про сьогодні, що ми їх доходимо з минулого, стають ще категоричнішими, а тому ризикованішими. У 1909 році Шарль Пегі висловив думку, що «за останні тридцять років світ змінився більше, ніж від часів Ісуса Христа»⁴, а кандидат фізичних наук міг би сказати, що його наука зазнала більших змін з 1909 року, ніж за всю свою історію до того. Щороку, а іноді — у періоди війни — і щомісяця якийсь новий винахід, метод або нова ситуація спричиняють чергові зміни в людській поведінці й ідеях. Ба більше, можна припустити, що елемент випадковості, скажімо прояв свободи, притаманний і діяльності людини, і реакціям металів. Ми вже не можемо бути впевнені, що атоми, не кажучи вже про живі організми, у подальшому реагуватимуть на зовнішні події так само, як, на нашу думку, реагували в минулому. Електрони рухаються власними таємничими шляхами, наче Куперів Бог, і однієї химерності характеру або випадкової обставини іноді достатньо, щоб знищити рівняння, за яким живе ціла нація. Так, зокрема, сталося, коли Александр Македонський допився до смерті, покинувши напризволяще новозбудовану

імперію (323 року до нашої ери). Або коли прихід до влади російського царя, який тяжів до всього пруського, врятував від катастрофи Фрідріха Великого (1762).

Очевидно, історіографію не можна вважати наукою. Натомість це окрема індустрія, мистецтво, філософія: індустрія, бо передбачає пошук фактів; мистецтво, тому що створює сповнений сенсу порядок у хаосі матеріалів; нарешті, філософія, бо шукає перспективи та просвітлення. «Теперішній час — це минуле, що розгортається в дії, тоді як минуле — це теперішній час, що його розгорнули у спробі зрозуміти»⁵, — принаймні в цьому полягають наші сподівання. Філософія — це спроба побачити частину у світлі цілого; «філософія історії» передбачає, що теперішня мить постає у світлі минулого. Нам добре відомо, що в обох випадках ідеться про утопію, адже ідеальна перспектива — це оптична ілюзія. Ми не знаємо всієї історії людства; можливо, до шумерів і єгиптян існувала не одна давня цивілізація, але ж ми лише розпочинаємо розкопки! Ми змушені оперувати фрагментарними знаннями, вдаватися до імовірності: відносність панує в історії так само, як і в природничих науках чи політиці, отже, всі формули можна піддати сумніву. «Історія відверто кепкує з будь-яких спроб

обмежити її вільний плин теоретичними законамирностями чи напрямками, підказаними логікою; вона зводить нанівець наші узагальнення, порушує всі наші правила; історії властиві примхи барокових форм»⁶. Можливо, якщо спиратися на це визначення, ми здатні достатньо навчитися в історії, щоб терпляче переживати сьогодення та поважати ілюзії одне одного.

Людина — це просто мить в астрономічному часі, гість, якому не судилося довго затриматись на планеті Земля; поодиноким споро свого виду; нащадком своєї раси, що має тіло, характер і розум; членом родини та спільноти, який сповідує або піддає сумніву її віру; одиницею економіки; можливо, громадянином певної держави чи солдат певної армії. А це означає, що вона також є об'єктом для астрономії, геології, географії, біології, етнології, психології, моралі, релігії, економіки, політики, війни. Що каже історія про людину, її поведінку та майбутнє, яке чекає на людство? Стиснути сотню століть у сто сторінок непевних умовиводів спаде на думку лише дурневі. Із цього й почнімо.

ІСТОРІЯ ТА ПЛАНЕТА ЗЕМЛЯ

Пошукаймо визначення історії в її неоднозначності, адже за цим словом криються одночасно події минулого та свідчення про них. Історія людства в масштабах космосу — не більше ніж коротка мить, і в цьому полягає її перший урок: вона навчає нас скромності. Якась комета, що пролітатиме занадто близько до Землі, може будь-якої миті зачепити нашу кульку, змусивши її крутитися й перевертатися без упину, або випалити своїм жаром усіх людей і комах разом, задушивши їх своїм чадом. А може, відколеться шматочок від

усміхненого сонечка — так само, як відкололася кілька астрономічних митей тому наша планета — і розчавить нас у своїх обіймах, ураз поклавши кінець нашим болям і стражданням. Ми миримось із цими можливостями, ми говоримо з Космосом словами Паскаля: «Якби Всесвіт розчавив її, то все одно людина була би благороднішою за те, що її вбиває, бо вона знає, що вмирає, знає й про ту перевагу, яку вона має над ним»⁷.

Історія підпорядковується геології. День по дню море накочується на суходіл чи суходіл заглиблюється в море; під водою зникають цілі міста, і тільки чути меланхолійний подзвін із затоплених соборів. Підкорюючись природному ритму, зростають і опадають гори; долини перетворюються на пустелі, а у вузьких місцях суходолу утворюються протоки. В очах геолога земна поверхня тече, немов вода, і людина, яка рухається нею, подібна до святого Петра, що ступає по хвилях, прямуючи до Христа. Клімат уже не має над нами такої влади, якою наділяли його Монтеस्क'є та Бокль, але він обмежує наші можливості. Людському генієві нерідко вдається подолати геологічні перепони: він водою напуває пустелю й охолоджує повітря Сахари; він здатен насипати гору та зрівняти її із землею; він влаштовує на схилах пагорбів тераси,

щоб вирощувати на них виноград; йому до снаги збудувати плавуче місто, щоб перетнути на ньому океан, або створити гігантського птаха, який надасть йому змогу здійснитися в небо. Але смерч зруйнує місто, що його будували сто років, за якусь годину, а айсберг здатен вмить перекинути догори дригом чи розітнути навпіл плавучий палац, відправивши тисячу шанувальників розваг на дно. Тривалої посухи достатньо, щоб ціла цивілізація зникла під пісками, як це сталося в Центральній Азії; занадто ж рясні дощі призводять до того, що вона застрягає в джунглях, як у Центральній Америці. Варто середній температурі в найрозвиненіших осередках людства збільшитися на кілька градусів, і ми з великою ймовірністю повернемося до первісного стану. У субтропічному кліматі нація, що налічує пів мільярда душ, плодиться, наче мурахи, проте спека підриває її сили, позбавляючи змоги дати відсіч менш розніженим чудовою погодою воїнам. Люди опановують Землю покоління за поколінням, і все-таки вони стануть добривом для її ґрунту.

Географія — то матриця історії, мати, що вигодувала її, рідний дім, де вона зроста і сформувалась. Її річки, озера, оази й океани невпинно ваблять поселенців, адже завдяки воді живуть

і окремі організми, і цілі міста. Живить вона також транспорт і торгівлю. Єгипет називали «даром Нілу», а в межиріччі Месопотамії, на берегах численних повноводних каналів, виросла не одна цивілізація. Індія — донька Інду, Брахмапутри та Гангу. Китай завдячує існуванням, а також своїми печалями великим рікам, що їм нерідко доводилось, як нам самим, виходити з берегів, щедро зрошуючи навколишні землі. Італія зросла в долинах Тибру, Арно та По. Австрія — на берегах Дунаю, тоді як Франція трималася Рони, Луари та Сени. Петра та Пальміра постали серед пустелі, бо годувалися з оаз.

Коли грекам стало затісно на своїй території, вони утворили низку колоній на берегах Середземного моря («як жаби навколо ставка», за порівнянням Платона⁸), а також поблизу Понту Евксинського — Чорного моря. Протягом двох тисячоліть, від моменту битви при Саламіні (480 року до нашої ери) і до поразки Іспанської Армади (1588), білі люди виборювали право володіти північним і південним узбережжям Середземного моря. Та з 1492 року їм відкрилася нова можливість: кораблі Колумба та Васко да Гама проторували шлях в океані, через що зменшилася важливість середземноморських республік. Поблякла слава Генуї,

Пізи, Флоренції та Венеції; поступово відійшло в минуле Відродження. Набували могутності атлантичні держави, щоб із часом підкорити собі половину світу. «Розвиток імперії спрямовано на захід», — писав Джордж Берклі близько 1730 року. Чи пролягатиме він через Тихий океан? Чи ширитимуться європейські й американські промислові та комерційні практики, які свого часу вкорінилися в Японії, також на Китай? А може, родючість східних земель, поєднана з новітніми західними технологіями, прискорить-таки занепад Заходу?

Мапа цивілізації знову зміниться після появи літаків. Торговельні шляхи дедалі менше залежатимуть від річок і морів, а людей і товари доправлятимуть до пункту призначення більш прямими маршрутами. Такі країни, як Англія та Франція, втратять перевагу в торгівлі, яку мали завдяки зручному для використання звивистому морському узбережжю. Натомість Росія, Китай і Бразилія, розвитку яких доти заважали непомірно великі масиви суходолу, зможуть частково компенсувати цей недолік, вийшовши в повітря. Перекидання товарів з корабля на потяг та з потяга на корабель уже не даватиме приморським містам такої вигоди. Коли на зміну морській потужності у війні та перевезеннях прийде потужність повітряна,

ми матимемо змогу констатувати одну з фундаментальних революцій в історії людства. З розвитком технологій зменшується вплив географічних чинників. Характер рельєфу та ґрунту можуть тією чи тією мірою сприяти розвитку сільського господарства, гірничої промисловості чи торгівлі, однак перетворити можливість на дійсність до снаги лише уяві та ініціативі, проявленим лідерами, а також невтомній праці їхніх послідовників. Тільки таке поєднання, яке ми можемо спостерігати в сучасному Ізраїлі, дає змогу творити культуру, попри тисячі природних перешкод. Саме людина, а не земля є творцем цивілізації.

Кінець безкоштовного уривку.
Щоби читати далі, придбайте,
будь ласка, повну версію
книги.